

THEORETICAL AND HISTORICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Леся Угрин, к. політ. н., докторант

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЕВОЛЮЦІЇ ДИСКУРСУ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ

Lesya Uhryn, PhD in Political Science, ScD candidate

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

PECULIARITIES OF THE FORMATION AND EVOLUTION OF POLITICAL IDENTITY DISCOURSE IN THE EUROPEAN POLITICAL THOUGHT

The article determines peculiarities of the formation and evolution of the «identity» concept in European political thought; it defines and analyzes the main stages of the identity discourse development. It was found that the “identity” concept became the «successor» of the «sameness», «self-consciousness», «selfness», «character» and «I» concepts, which, since the Ancient time, had been formed in philosophic and social discourse, but were actualized at the level of scientific reflections and social practices only during the Modern era. On the basis of the identity discourse analysis the author concluded that its evolution took place within the following continuums: the dominance of sameness – the dominance of differences; the aspiration for integrity – awareness of the differences and fragmentation; internalism – externalism as sources of formation. It was determined that the concept of “political identity” was formed as a reflection of the politicization of group (including ethnic, national) identities and the involvement of their carriers into the political and power relations.

Keywords: sameness, selfness, political identity, problematisation of identity, Modernism, Postmodernism.

Проблемі ідентичності присвячена величезна кількість літератури різними мовами з психології, антропології, культурології, соціології, етнології, і звичайно – політології, політичної теорії. Одні вчені вбачають у понятті (чи, навіть, концепті) «ідентичність» універсальний теоретичний та аналітичний інструмент осмислення сучасних швидкоплинних і суперечливих суспільних процесів і впливу на них; інші – наполягають на його переозначенні та реконструкції через багатовимірність і міждисциплінарність. Чимало наукових праць присвячено критиці багатозначності та амбівалентності цього поняття як аналітичної категорії, які з’явилися відразу після його лавиноподібного поширення у науковому дискурсі. Їх автори (Дж. М. Маккензі, Р. Коулз, Р. Брубейкер, Ф. Купер, В. Малахов та ін.) доводять, що поняття перетворилося на кліше, симулякр, точний зміст якого визначити неможливо, оскільки він постійно «вислизає»¹. Це «вислизання» змісту ідентичності відображене й у значній кількості понять, через яке феномен описували з прадавніх часів до сучасності – тотожність, самосвідомість, унікальність, автентичність, «Я», самість. Воно зумовлене «постійною зміною форми» під впливом середовища – соціокультурного, політичного, цивілізаційного – і розвитку теоретичних уявлень про людську суб’єктивність і свободу самовизначення. В такому сенсі зрозумілими є постійна

¹ Див., напр.: Mackenzie, W. J. (1978). *Political Identity*. Harmondsworth: Manchester University Press, 11.

увага вчених до цього феномену, «клопоти з ідентичністю» (В. Декомб), «щоденні дебати про ідентичність» (Р. Брубейкер).

На сучасному етапі, ідентичність постає результатом постійно мінливих процесів її пошуку та конструювання й означається великою кількістю прикметників – плинна, гібридна, наративна, номадична та ін., які є, більше, метафорами, аніж означеннями і відображають проблематичність й незавершеність концепту ідентичності. Важливість розуміння сучасних ідентифікаційних процесів, їхній вплив на політику на мікро-макрорівнях актуалізує звертання до історико-філософських витоків його становлення та еволюції, що і є метою цієї статті. Ми не зможемо «збагнути складність і багатство сучасної ідентичності, поки не усвідомимо, як воно розвинулось з більш ранніх способів бачення людської ідентичності»¹.

Ця проблематика частково відображена у дослідженнях українських і пострадянських учених – В. Абушенко, В. Даренської, М. Кармазіної, В. Малінін, О. Матузкової, Г. Мінєнкова, В. Попова, О. Попової, М. Сусоєва, В. Стельмах, Н. Федотової та ін.; їхні теоретичні висновки слугують основою для нових наукових рефлексій з проблематики політичної ідентичності.

Поняття «ідентичність», на думку більшості науковців, було ґрунтовно представлено і описано в роботі американського психолога Е. Еріксона «Дитинство і суспільство», опублікованій у 1950 р. Раніше З. Фройд, якого Еріксон називав його натхненником своєї теорії, у своїх працях «Трактування сновидінь», «Психологія мас...», «Тотем і табу» використовував поняття «ідентифікація» та «ідентичність», але чітко не визначив. Однак, це не означає, що до ХХ ст. ця проблема не цікавила людей і вчених, хоча більшість її сучасних дослідників (С. Холл, З. Бауман, Е. Гідденс й ін.) обґрунтовано вважають, що ідентичність починає проблематизуватися у науковій літературі та суспільній практиці лише у Новий час з початком індустріальної епохи. До прикладу, Е. Гідденс контекстом народження ідентичності вважає модерність, а саме – момент переходу від традиційного суспільства до індустріального.

Проблема ідентичності як тотожності (*identitas*, від лат. *idem* – той самий) стає предметом філософської рефлексії задовго до Модерну. Зокрема, античні філософи Парменід, Сократ, Платон, Арістотель розглядали її виявом цілісності і неподільної сутності людини, здатної залишатися тотожною собі у процесі зовнішніх змін. Середньовічні філософи Тома Аквінський, Августин Аврелій, С. Боецій, М. Кузанський співвідносили принцип тотожності передусім з Богом. Загалом в античній і середньовічній традиції ідентичність/тотожність сприймалась не соціальним феноменом, а проблемою метафізики – витвором Космосу, Бога – тотожною собі та незмінною. У цей період були закладені філософські основи дискурсу тотожності, який домінував майже до пізнього Модерну.

Досліджуючи ідентичність на тлі історичних епох, американський учений Р. Баумайстер вирізнув п'ять етапів формування ідентичності й моделей ідентифікації, які їм відповідають й демонструють поступове «пробудження» ідентичності індивіда (суб'єкта) та логіку її історичних форм, розвиток дискурсу. *Перший* етап охоплює первісне суспільство і Античність, йому відповідає модель припису; *другий етап* – раннє Середньовіччя – характеризується моделлю одиначної трансформації, коли проблема ідентичності та її зміни поставала лише як поодинокі випадки біографій окремих особистостей, здатних відкинути традиційні приписи; *третій* етап охоплює пізнє Середньовіччя й початок Нового часу – ідентифікація визначається ієрархією критеріїв; *четвертий* етап – Модерн (ХУІІІ – поч. ХХ ст.) – модель не обов'язкового вибору, *п'ятий* етап – Постмодерн – модель необхідного вибору². Як видно: історичні етапи в інтерпретації ідентичності та її реіфікації відрізнялися передовсім мірою свободи самовизначення індивіда. Тому історичний розвиток поняття ідентичності та її практик може бути коротко узагальнений, за Бауманом, як «перетворення людської ідентичності з «дано» у «знайти»³, його етапи загалом відповідають історичним епохам розвитку людської цивілізації.

На перших етапах формування ідентифікаційних моделей домінували приписувані (аскриптивні) форми ідентичності, детерміновані традиціями, становою структурою і соціальними ролями; на останніх – під впливом модернізаційних процесів, розгортання індивідуалізації та демократизації, а згодом – глобалізації, домінують елементи набутих у процесі соціалізації та

¹ Тейлор, Ч. (2005). *Джерела себе. Творення новочасної ідентичності*. Київ: Дух і літера, 9.

² Див.: Baumeister, R. (1986). *Identity. Cultural Change and Struggle for Self*. New York: Oxford University Press.

³ Бауман, З. (2008). У пошуках центру, що тримає. *Глобальні модерності*. Київ: Ніка-Центр, с. 39.

конструйованих ідентичностей, в основі яких різною мірою вільний вибір суб'єкта. На сучасному етапі відбувається повна деаскрипטיзація ідентичності, індивід звільняється від «долі і приписів», однак, його самовизначення стає обов'язковим і, навіть, примусовим.

Кожний етап у розвитку й теоретизуванні ідентичностей характеризувався акцентуванням на певних її аспектах і появі нових. Зупинимось на їхній характеристиці детальніше. Класична епоха – на тотожності людини самій собі; індивід сприймався цілісною субстанцією, здатною протистояти впливу зовні. Цей період у філософських дослідженнях ідентичності/тотожності позначений зацікавленням більше її антропологічними й інтерналістськими вимірами – зосередженістю на внутрішніх чинниках розвитку. Відносна лінійність цивілізаційного розвитку, що відзначалася поступовою трансформацією соціальної структури, зумовили непроблематичність ідентичності для пересічного індивіда. Ідентичність як проблема тотожності й самототожності була предметом зацікавленості більше інтелектуалів, ніж вагомою соціальною і політичною проблемою.

Поступово з епохи Просвітництва акцент у розумінні тотожності й самототожності переноситься на взаємодії зі зовнішнім світом (контекстом). У працях Р. Декарта, Дж. Локка, Д. Юма, І. Канта, Г. Гегеля та ін. мислителів ідентичність розглядається результатом адаптації до соціальних приписів, цінностей та інститутів, інтерналізації символічно-когнітивних систем. Пріоритетним напрямом в концептуалізації тотожності індивіда у Новий час стає ідея самосвідомості. Особливо відзначимо внесок Р. Декарта, який центром самосвідомості й основою тотожності особистості визначив *cogito* і вказав на мислення як факт буття «Я», яке прагне знати що «Я» є, і це своє знання визначає через акт мислення. Р. Декарт сформулював концепцію картезіанського суб'єкта, який прагнув залишатися цілісним, єдиним й унікав внутрішньої фрагментації.

Дослідження ідентичності у модерній і пізномодерній періоди зосереджені на її соціальній обумовленості й екстерналістських вимірах. Джерела цілісності і самості (поняття, що замінило класичну тотожність) індивід шукав уже не у «середині себе», а у просторі комунікації з іншими індивідами й групами, інтерналізації норм і цінностей, які були основою стійких ідентифікаційних структур. Основним пояснювальним принципом у вивченні ідентичності стає аналіз соціальних контекстів, у які суб'єкт залучений через діяльність і комунікацію з Іншими. Саме в цьому соціально-комунікативному контексті на межі Модерну та Постмодерну й з'являється поняття «ідентичність», концептуалізоване в межах психологічної (З. Фройд, Е. Фромм, Е. Ерікссон) та соціологічної (І. Гоффман, П. Бергер) наук. Воно почало використовуватись замість традиційних для теорії символічного інтеракціонізму понять «самість», «Я» (Self) (Дж. Мід, Х. Кулі). Ф. Глісон підкреслив, що «слово «ідентичність» було ідеально пристосовано для обговорення відносин між індивідом і суспільством». Воно відображало «новий вид концептуального зв'язку між цими двома сторонами, оскільки одночасно враховувало і окрему особистість і сукупність соціальних і культурних особливостей, що наділяли різні групи унікальністю»¹. Концептуалізація зв'язків між індивідом і спільнотою (групою) знайшла відображення у понятті «соціальна ідентичність».

Інтерпретація соціальних ідентичностей як групових (колективних) сприяла актуалізації й формуванню теоретичних основ аналізу політичних вимірів ідентичності, аналізу залежностей між усвідомленням групової ідентичності й політичними установками, електоральними перевагами, значимості соціальної належності у процесі формування політичної ідентичності (А. Зігфрід, П. Лазерфельд, Б. Берельсон, Г. Гуде, Е. Кемпбелл, П. Конверт, В. Міллер, Д. Стоукс). Ідентифікація з великою соціальною групою (у т.ч. регіональною, етнічною, національною) розглядалась у науковій літературі сильним каталізатором масової поведінки і політичної дії. Політична ідентичність у такому сенсі – результат політизації групових (у тому числі, етнічних, національних) ідентичностей і залучення їхніх носіїв у політико-владні відносини пов'язані з реалізацією і партикулярних, і загальносуспільних інтересів. З першої половини ХХ ст. поняття «політична ідентичність» концептуалізується в межах електоральних студій, хоча й співвідноситься або ототожнюється передовсім з партійною, ідеологічною та класовою ідентичностями. Її ширша інтерпретація розроблена в теоріях модернізації, транзитології, нових соціальних рухів, соціальних та політичних систем, етнічності та націоналізму, в яких підкреслювались інституційні, поведінкові виміри політичної ідентифікації та її інтегративні функції. Проблематизація політичної ідентичності

¹ Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69, 4, 926.

у період пізнього Модерну відображала становлення і трансформацію політичної суб'єктності індивіда та соціальних груп, множинність процесів політизацій та деполітизацій категорій ідентичності.

У період Постмодерну розвиток дискурсу ідентичності радикально зміщується до домінування дискурсу відмінностей (difference), актуалізації Іншого (Чужого) як чинника ідентифікації індивіда і спільнот. Ідентичність інтерпретується результатом усвідомлення відмінностей, співвіднесеності себе з Іншим, пошуком Іншого у собі (М. Гайдеггер, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Лакан, М. Фуко, Ш. Муфф, Е. Лаклау). У цьому – джерело й сутність кризи постсучасного бачення ідентичності, оскільки вона передбачає певну міру несамототожності суб'єкта – індивід позбувається внутрішньої субстанції – Бога, «вроджених ідей», розуму, – що були основою його самості у попередні епохи, і перебуває у стані постійного пошуку ідентичності. Поняття «ідентичність» в такому смисловому контексті акцентує на неможливості мати постійну незмінну самість та політичну ідентичність. Якщо чинниками ідентифікації модерного індивіда були відносно усталені й укорінені в культурі та історії елементи суб'єктивної реальності – цінності, норми, інститути, серед яких вагомий вплив мала держав, то на етапі Постмодерну на ідентичність впливає, з одного боку, несвідоме (бажання, страх), з іншого – глобалізовані, але й множинні та релятивні дискурсивно-символічні системи, зразки масової культури та споживання, які конструюють плінну, гібридну, фрагментовану ідентичність.

Отже, еволюція дискурсу ідентичності відбувалася в континуумах: домінування тотожності – домінування відмінностей; прагнення цілісності – усвідомлення відмінності та фрагментованості; інтерналізм-екстерналізм як джерела формування.

Підсумовуючи зазначимо, що поняття «ідентичність», яке поширилось у соціальних науках у другій половині ХХ ст. символізувало подолання універсалістських і субстанціоналістських підходів, характерних для дискурсу тотожності, акцентувало на зовнішніх чинниках ідентифікації, соціальній обумовленості ідентичності суб'єкта, його потребі відчувати зв'язок з групою (спільнотою) на основі спільних атрибутів. Актуалізація функціональних аспектів політичної ідентичності на різних рівнях, її багатовимірність сформували поняття, які відображають її колективні рівні та виміри, і одночасно партикулярність і фрагментованість.

Дослідження еволюції дискурсу ідентичності дають змогу визначити такі його особливості. По-перше, суспільствам на ранніх етапах історичного розвитку відповідали прості (непроблемні) й аскриптивні (приписувані) – жорстко детерміновані традиціями і станом структурою ідентифікаційні моделі; ускладнення соціальної структури і цивілізаційного контексту суспільства і політичних відносин проблематизувало ідентичність, створювало альтернативи (відсутні у традиційних суспільствах) для суб'єкта у виборі ідентифікаційних моделей та покладало на нього відповідальність за цей вибір. Під впливом модернізаційних процесів, розгортання індивідуалізації, демократизації й глобалізації у структурі ідентичності домінують елементи набутих та конструйованих ідентичностей, в основі яких різною мірою вільний вибір суб'єкта.

По-друге, «пробудження» ідентичності, поява нових ідентифікаційних моделей спостерігається у періоди переходу від однієї історичної епохи до іншої (транзитивні історичні періоди), змістом яких були соціальні та ціннісні трансформації, що різко змінювали спосіб життя людей, їхні соціальні ролі, критерії стратифікації і мотивували суб'єктів до пошуку свого місця і статусу в новій системі соціально-політичних відносин. Криза й проблематизація ідентичності – невід'ємний атрибут політичних процесів сучасних перехідних суспільств.

По-третє, вагомим чинником становлення й функціонування ідентичності є середовище – контекст – економічний, соціально-політичний та цивілізаційний. Він постає обмежувальним чинником формування та конструювання ідентичності – кожний історичний період формує лише йому властиві моделі ідентифікації та способи їх теоретичного обґрунтування. Ідентичність індивіда у домодерному (традиційному) суспільстві була вкорінена у традиціях та релігії й на рівні суспільних практик, як ми вже підкреслювали, не була проблематизована. Цивілізаційним контекстом становлення політичної ідентичності у Новий час стала модернізація. Засадничі принципи (індивідуалізм, диференціація, раціоналізм, віра у прогрес і лінійність розвитку і т.п.) та інститути Модерну (капіталістична економіка, національна держава, громадянське суспільство) сформували структурні умови проблематизації й концептуалізації соціальної, а потім і політичної ідентичності «модерного суб'єкта», який сприймався як відповідальний, моральний індивід, що у своїх діях опирається на принципи раціоналізму. Його визначальними ознаками була автономність

і суверенність («я сам собі визначаю, ким бути у цьому світі»). Однак розвиваючись, ліберальні принципи неминуче призвели до фрагментації соціальної реальності і втрати внутрішньої єдності та цілісності індивіда, що і спричинило кризу ідентичності у Постмодерну епоху. Цивілізаційним середовищем конституювання постмодерної ідентичності виступає глобалізація, принципами якої є множинність, різноманітність, конкурентне співіснування гетерогенних елементів. В умовах глобалізації та Постмодерну з'являється децентрований індивід та гібридні колективні ідентичності. Отже, вплив цивілізаційного контексту суттєво обмежує свободу «вибору» ідентичності і спільнот, й індивіда.

По-четверте, проблематизація ідентичності (і колективних також), їх інтерпретація була редукована домінантними в кожній історичний період типами людської індивідуальності та її суб'єктивності. Наприклад, С. Холл визначив три типи суб'єктів, які слугували антропологічною основою концепцій ідентичності з початку Модерну, коли актуалізується проблема самовизначення: 1) суб'єкт Просвітництва (картезіанський суб'єкт) – цілісний, єдиний індивід, наділений «центром» – здібностями, розумом, свідомістю і здатністю до дій, тобто незмінним раціональним ядром; 2) соціологічний суб'єкт – індивід, внутрішнє ядро («центр») якого не є автономним і самодостатнім, а формується по відношенню до «значимого іншого» – допоміжної ланки між суб'єктом і цінностями; 3) постмодерний суб'єкт – індивід, ідентичність якого безперервно формується і трансформується стосовно форм, в яких він представлений в культурних і соціальних системах, або звертається до них. Суб'єкт привласнює різні ідентичності в різні періоди; вони не об'єднані навколо узгодженої «самості» («центру»), що й зумовлює його постійний пошук¹.

Подібну типологію запропонував Д. Рісмен, який так само визначив три типи індивіда: 1) «орієнтованого-на-традицію» індивіда аграрного суспільства; 2) «орієнтованого-на-себе» індивіда індустріального суспільства; 3) індивіда «орієнтованого-на-іншого» постіндустріального суспільства². Ця типологія теж підкреслює детермінованість джерел формування ідентичності історичним типом суспільства.

По-п'яте, еволюція й трансформації ідентичності на рівні індивіда (мікрорівні) неминуче трансформують й колективні (макро) рівні ідентичності. Колективна (політична) ідентичність є відображенням зв'язків між індивідами і завжди залежна від моделей їхньої самоідентифікації.

По-шосте, розвиток дискурсу ідентичності, її теоретичні інтерпретації також контекстуальні і зумовлені еволюцією філософських і наукових ідей та політичних цінностей, домінантними у певні епохи. Вони стали, за визначенням М. Малкея, «культурними ресурсами пізнання»³. Впливаючи на систему цінностей спільноти та індивіда, вони окреслювали місце у ній індивіда й формували сприйняття проблеми тотожності/самості/ідентичності. Наприклад, Е. Еріксон, пояснює факт проблематизації індивідуальної ідентичності й руйнування її субстанціоналістського бачення у період зародження буржуазного суспільства поширенням вчення Дарвіна, яке підірвало уявлення людини про себе як відображення ідентичності Бога⁴: «Рай, звичайно, багато разів піддавався утопічному переосмисленню з часу відторгнення людини від єдності всесвіту – відторгнення, яке навіки прив'язало людську ідентичність до способу виробництва, спільної праці, а також до технологічної і соціальної гордині»⁵. Це, однак, актуалізує питання Ж. Дельоза: «...де людина під час відсутності Бога могла би виявити гаранта своєї ідентичності?»⁶ та зумовлює його пошук у межах постмодерного буття.

Концептуальні моделі ідентичності розвивалися в межах домінантних для кожної епохи парадигм науки і мислення як епістемологічних зразків інтерпретації, що відповідають трьом етапам розвитку пізнання – метафізичному, класичному, некласичному та постнекласичному.

¹ Холл, С. (2010). Вопрос культурной идентичности. *Художественный журнал*. <<http://xz.gif.ru/numbers/77-78/hall>>

² Рисмен, Д. (1993). Некоторые типы характера и общество. *Социологические исследования*, 3, 124–129.

³ Малкей, М. (1983). *Наука и социология знания*. Москва: Прогресс.

⁴ Про «смерть Бога» як втрату віри у космічний порядок, абсолютні моральні закони, які сприймалися універсальною пояснюючою схемою і надавали сенсу існування індивіду і світу в кінці XIX ст. проголосив ще Ф. Ніцше. В постмодерністській рефлексії метафора «смерті Бога» означає відмову від детермінізму і логоцентризму.

⁵ Эрикссон, Э. (1996). *Идентичность: юность и кризис*. Москва: Прогресс, 49.

⁶ Делёз, Ж. (1998). *Фуко*. Москва: Изд-во гуманитарной литературы, 168.

Тут напрошується аналогія з фукіанською «епістеомою», яка визначається історично конкретним «пізнавальним полем», що впорядковується співвідношенням «слів і речей»¹ й створюється з дискурсів різних дисциплін, загалом рівнем наукових уявлень свого часу. Контекст праць Фуко дає змогу вирізнити п'ять таких «пізнавальних полів»: античне, середньовічне, ренесансне, просвітницьке і сучасне.

Сучасні інтерпретації ідентичності сформувались у контексті постнекласичних рефлексій сучасної науки. С. Холл визначив п'ять «найважливіших досягнень соціальної теорії і гуманітарної науки, які були сформовані у науковій думці пізнього Модерну або мали на неї ключовий вплив і привели, як вважається, до остаточної децентрації «картезіанського суб'єкта» – 1) традиції марксистської думки; 2) відкриття несвідомого З. Фройдом, 3) структурна лінгвістика Ф. де Сосюра; 4) «генеалогія сучасного суб'єкта» М. Фуко; 5) вплив фемінізму як критичної теорії та соціального руху. Ці «концептуальні зсуви», на переконання С. Холла, та інших сучасних теоретиків ідентичності «привели до того, що «суб'єкт Просвітництва» зі стійкою, незмінною ідентичністю піддався децентрації, перетворившись у постмодерністський суб'єкт з розімкненими суперечливими, незавершеними, фрагментованими ідентичностями². Окрім цих наукових систем, на нашу думку, вагомий вплив на розвиток теорії ідентичності на сучасному етапі мав соціальний конструктивізм, який у пізнавальних межах постпозитивізму привернув увагу до макрорівня функціонування ідентичності, «відтінив» конструйований і дискурсивний характер сучасних ідентичностей.

Отже, передумовами актуалізації проблеми політичної ідентичності, розвитку дискурсу тотожності/ідентичності стали, з одного боку, інтелектуальні (наукові, культурні, ціннісні) ресурси, з іншого – структурні – трансформації соціальної структури, ускладнення соціально-політичних відносин, які зумовили зміну принципів взаємодії індивіда з іншими індивідами, суспільством та політичною владою / державою. Проблематичність ідентичності зростає мірою диференційованості, фрагментованості й полікультурності суспільств.

Сучасний дискурс політичної ідентичності – результат його довгого історичного розвитку в межах домінуючих для кожної епохи теоретичних систем, цінностей та практик ідентифікації. На сьогодні – «ідентичність» важлива «категорія практики і аналізу» (Р. Брубейкер), міждисциплінарне поняття, яке характеризується багатозначністю інтерпретацій.

References:

1. Baumeister, R. (1986). *Identity. Cultural Change and Struggle for Self*. New York: Oxford University Press. [in English].
2. Bauman, Z. (2008). U poshukax centru, shho try`maye [Searching for a center that holds]. *Global`ni modernosti*. [Global Modernities]. Kyiv: Nika-Centr, 201-220. [in Ukrainian].
3. Deleuze, G. (1998). *Foucault*. Moscow: Izd-vo gumanitarnoj literatury. [Publishing house of humanitarian literature] [in Russian].
4. Foucault, M. (1994). *Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnyh nauk* [Words and Things. An Archaeology of the Human Sciences]. St. Petersburg: A-cad. [in Russian].
5. Gleason, P. (1983). Identifying Identity: A Semantic History. *The Journal of American History*, 69, 4, 910-931. [in English].
6. Holl, S. (2010). Vopros kul`turnoj identichnosti [Questions of Cultural Identity]. *Hudozhestvennyj zhurnal* [Art Magazine] <<http://xz.gif.ru/numbers/77-78/hall>> (2017, aprel'. 30). [in Russian].
7. Mackenzie, W. J. (1978). *Political Identity*. Harmondsworth: Manchester University Press. [in English].
8. Mulkay M. (1983). *Nauka i sociologija znaniya* [Science and the Sociology of Knowledge]. Moscow: Progress.[in Russian].
9. Riesman, D. (1993). Nekotorye tipy haraktera i obshhestvo [Some Types of Character and Society]. *Sociologicheskie issledovaniya* [Sociological Studies], no. 3, 121-129. [in Russian].
10. Taylor, C. (2005). *Dzherela sebe. Tvorennya novochasnoyi identychnosti*. [The Sources of the Self. The Making of the Modern Identity]. Kyiv: Dukh i litera.[in Ukrainian].

¹ Див.: Фуко, М. (1994). *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук*. Санкт-Петербург: А-сэд.

² Холл, С. (2010). Впрос культурной идентичности. *Художественный журнал*. <<http://xz.gif.ru/numbers/77-78/hall>>